

«Сила нації, що відроджується»

*Як Георгій Нарбут зробив
давнію мистецьку спадщину
частиною сучасності*

У кінці XIX ст. українська книжкова справа переживала не найкращі часи. І справа не тільки в браку коштів на оформлення книжок, хоч, звісно, папір, який жовкне за тиждень, не додавав їм мистецької вартості. Коріння проблеми сягало глибше: щоб створити українську книгу, потрібно було використати українське оформлення. І це виявилось доволі непросто; часом «українськість» набувала таких форм: «Переплітаючись з хвостатим написом, сидить кобзар, журиться дівчина, скачуть козаки, стирчить тополя, біліє хата, та сяє місяць над водою. Усе, що вабить серце, треба було вилити на обкладинку. Довідалися, що українські вишивки та килими відрізняються від орнаментики інших народів, — і з того часу вишивка рішучо переїхала від свого природного призначення на книжкову обкладинку», — згадує Ф. Ернст, український історик-мистецтвознавець.

Українськість тоді (на жаль, і не тільки тоді) стала частково отожднюватися з етнографізмом. А через копіювання, тобто постійне повторення тих самих образів, символи поступово втрачали своє значення, перетворюючись на шаблони. Тож виникала ситуація, ко-

ли народна й давня висока культури існували дещо відокремлено одне від одного, причому остання навіть потроху почала забуватися. Уже в 1910-х рр. В. Кричевський, український архітектор, графік, зосередиться переважно на народній культурі, говорячи про «декоративність і закоснілий канонізм феодально-гетьманських барокових форм», «феодальну аксесуарність, непотрібність її для сучасної доби» (однак, можливо, така категоричність цих слів зумовлена його суперництвом з Г. Нарбутом).

У кожному разі за такого стану справ значна частина українського мистецтва опинилася під загрозою забуття. Причому йшлося не тільки про часткове зруйнування тяглості, спадкоємності українського мистецтва, а й про відомий українцям розрив «низів» і «верхів» — народу та його еліти, тільки тепер у сфері мистецтва. Так, мабуть, і сталося б, якби не один надзвичайно талановитий художник-графік із Чернігівщини.

15 років творчості — 300 — 350 головних графічних праць

«Чи міг би я що-небудь дізнатися про рід «Нарбут»? Чи є у Вас герб цього роду і чи міг би я його змалювати?» — пише 18-річний гімназист знавцю історії українського лівобережного дворянства П. Дорошенку. У цих рядках можна відчутти надзвичайну експансивність характеру Георгія Нарбута (про яку згадували його сучасники), уміння цілковито, по-справжньому захоплюватися чимось або кимось. Як видно з уривка, Георгій Нарбут мав два ключових захоплення.

Насамперед, малювання. Обравши його як справу свого життя, Георгій Іванович поринув з головою у творчість. Можливо, найкра-

ще засвідчує його працелюбність такий факт: за 15 років свого творчого життя тільки у графіці він має 300 — 350 головних праць.

Інколи таке захоплення навіть спричиняло комічні ситуації. Український архітектор і графік В. Січинський, зокрема, пише: «Інтенсивність зорових переживань у Нарбута була така, що приглушувала всі інші почуття. З Нарбутом, як розповідала його дружина, В. П. Нарбут, неможливо було ходити до опери. Абсолютно не музичний, він жодної уваги не звертав на музику й усю увагу скупчував на тому, що й як робилося на сцені. Кожна курйозна чи ефектна дрібниця в декорації, в сценічній бутафорії, в костюмах чи гримі вражала Нарбута так, що він штовхав своїх сусідів у боки й цілком позбавляв можливості слухати».

Малювання давало йому сили протягом усього життя, ставши способом, у який Георгій Нарбут зміг поєднати часи. Інше його захоплення — минулим — не було таким однозначним і зазнало переосмислення, щоб, урешті-решт, історична нитка українського мистецтва не була обірвана.

Незабута історія

Захоплення історією для Георгія Нарбута можна назвати природним. Він народився на хуторі поблизу Глухова — колишньої гетьманської столиці, місця, де якраз і урвалася висока козацька культура та почався розрив між українськими «низами» і поступово русифікованими «верхами» (козацької старшини, яка прийняла дворянство імперії). Ще з юних літ Нарбут розкопував козацькі вали, прогулювався підземним ходом, який вів до греблі з напівзруйнованої кам'янички. А ще, як оповідає В. Січинський, «з зарослих баговинням глибоких калюж хлопці витягували шматки білого мар-

муру» — те, що лишилося від паркових басейнів розкішного палацу Кирила Розумовського.

Добре знаючи здібності Георгія Нарбута, не варто навіть припускати забуття цих часів, бо пам'ять художник мав феноменальну. В. Січинський наприклад, наводить такий епізод. Літом 1918 року Георгій Нарбут малював українське вбрання з особливо пишними бароковими елементами матерій і запитав мистецтвознавця Я. Ждановича, чи пам'ятає він, звідки цей орнамент. Коли той зізнався, що ні, художник нагадав: «А дерев'яна під срібло ікона Василя, що була на Лизаветинській виставці з Київської лаври?». Я. Жданович знайшов фото з тієї події, і виявилось, що, окрім незначних деталей, ще й орнаменти ідентичні (і це при тому, що виставка відбулася 1912 року). Георгій Нарбут шість (!) років зберігав у своїй пам'яті ці орнаменти.

Тож і не дивно, що образи юності уже згодом втіляться в «Українській абетці», де під літерою «Ф» художник намалює епізод, коли під час феєрверку в маєтку Кирила Розумовського до гетьмана приходить кошовий отаман і попереджає про небезпеку. Однак той лише запрошує отамана подивитися на чудове дійство. Теоретик та історик мистецтв професор М. Мандес, аналізуючи цю працю, назве Георгія Нарбута генієм, який за допомогою простої туші передав на папері «одчайдушний момент історичної драми цілого народу», коли за розвагами було забуто Україну.

Тож спогади про козацтво були дуже важливими для Нарбута, і 1917 року, коли Центральна Рада почне обирати найкращий проект герба, він захищатиме символ козака з мушкетом — зображення, що містилося на козацьких печатках ще з XVI ст. Однак через непрості взаємини з М. Грушевським і проект герба В. Кричевського його думки лишилися не оціненими. До певного часу.

Графічна фіксація доби нашої державності

Геральдикою Георгій Нарбут захоплювався здавна і мав у цій сфері великий досвід (ілюстрував праці «Малоросійський гербовник», «Герби гетьманів Малоросії», працював художником у журналі «Гербовед», Гербовому відділу Сенату та ін.). Прихід до влади Павла Скоропадського став для Георгія Нарбута шансом попрацювати для державності України. Відомим є його проект українського герба, у якому художник взяв за основу символ козака з мушкетом, помістивши його у центр синього восьмикутного щита. Над ним, угорі — золотий тризуб, а збоку щит оточував срібний картуш, виконаний у рослинному бароковому стилі.

Цей герб поєднав у собі давність українського народу (тризуб), його характер (козак), високу культуру (барокове оздоблення). І в той час, коли, наприклад, В. Кричевський буде зосереджуватися суто на народній культурі, Г. Нарбут уособлює інший підхід — синтез, поєднання мистецьких епох. Це стає провідним його принципом.

Він проявляє себе і в обкладинці проекту великого герба, на якій, з одного боку, на тлі геральдичного дерева стоять гетьман, учений та козак Мамай, а з іншого — робітник зі щитом біля обеліска. На думку історика мистецтва І. Дудника, «ті фігури, за задумом художника, і є символами державного управління, якісної освіти та українського менталітету, того, що необхідне новому українцеві, громадянину України держави, якого уособлює собою фігура «робітника». Розмаїття ж родинних гербів зведено до одного — тризуба, державного символу».

Однак, напевно, найкраще синтез і зв'язок із козацьким минулим відображає шрифт, створений Нарбутом. У його основі — по-

єднання шрифту стародруків і козацького скоропису XV—XVIII ст. «З'єднати ці, до деякої міри протилежні ритмічні вислови й відмінну структуру письма, міг лише Нарбут», — пише В. Січинський.

Загалом, про Нарбута справедливо кажуть, що він графічно зафіксував цілу добу нашої державності (В. Січинський). За часів Української держави художник створив печатку, марки, банкноти (із загалом 24 випущених у 1917 — 1920 роках банкнот 13 — авторства Нарбута) та ін. Він — один із засновників Української академії мистецтв, а деякий час навіть працював її ректором. До речі, був період, коли саме він врятував Академію, розмістивши її в себе на квартирі (і цікава історична деталь — у цьому домі колись жив Тарас Шевченко). Учень Нарбута П. Ковжун влучно схарактеризував роль Георгія Нарбута: «Нарбут — це сила нації, що відроджується. Своєю творчістю він дав найбільший доказ, які є творчі сили й можливості в пробудженому народі... Це ж Нарбут увів нам українську графіку в наш портфель через українські банкноти, Нарбут рушив нам листа українською поштовою маркою, Нарбут спинив наше око на українських друках і книжках».

Проте зв'язок часів, «верхів» і «низів» не можна назвати повним. Було ще дещо, що не потрапило до поля зору художника; «знаходження» цього фрагмента пришвидшили історичні потрясіння.

Художні мости між мистецтвами різних епох

Перипетії наступних місяців революції стали тяжким ударом для Георгія Нарбута. Той козацький світ, про який він пам'ятав із дитинства, руйнувався. Намалювавши єдину в своїй творчості гостру політичну карикатуру на представників тодішньої влади, він звертається у творчості до народної культури. Раніше (як пише

В. Кричевський) художник мало на неї зважав. Однак поступово, звикнувши до грубої техніки, завдяки спілкуванню з етнографом та археологом Д. Щербаківським, художник побачив за нею високу художню якість. І як результат, за словами В. Кричевського, «осягнувши напруженням художньої волі українську народну творчість у самих її джерелах, він виказав свою дійсну українську істотність».

Мабуть, саме тоді він зібрав необхідні фрагменти, щоб поєднати історію українського мистецтва. І тому 1919 року Георгій Нарбут створює ілюстрацію, яка ґрунтується на давньому минулому, але спрямована в сучасність, поєднує високу культуру ще Київської Русі, козацтво й народну культуру. Ось як мистецтвознавець П. Білецький проаналізував ілюстрацію Георгія Нарбута до «Енеїди» І. Котляревського: «Кольори та візерунки «веселих» ікон та портретів XVIII ст., обличчя «козаків мамаїв», розписи Троїцької надбрамної каплиці Київської лаври, архангели Михайли (до яких Еней подібний і своєю грацією, і вбранням) — все це спливало десь у підсвідомості майстра, коли він малював, але творив він невимушено, втілював власний задум, не копіював жодних зразків». Він також зазначає: «За кольором, врочистою лінійною ритмікою ця невелика річ нагадує монументальний розпис і могла б правити за ескіз до фрески».

Моцарт лінії, як називав Нарбута Є. Маланюк, створив одну з найкращих своїх симфоній. Вона стала втіленням художніх мостів між мистецтвами різних епох, верств українського суспільства, які він будував протягом усієї своєї творчості. Занурившись у минуле, Георгій Нарбут знайшов нитку тяглості українського мистецтва, яка, напевно, привела його до культурних надр, надала сил переосмислити давню спадщину й, актуалізувавши її, зробити частиною сучасності.

Марія ЧАДЮК